

A hírek útja a középkorban

Novák Veronika: Hírek, hatalom, társadalom: információ-áramlás Párizsban a középkor végén.

(Információtörténelem 4.) Gondolat–Infonia, Budapest, 2007. 400 oldal.

Az újító számára a történettudományban nem csak az a lehetőség adódik, hogy új, korábban nem kutatott forrásokat von be a vizsgálódásba, hanem az is, hogy régen ismert forrásokat olvas újra, vallat új szempontok alapján. A források közismerten nem mesélnek történeteket maguktól, hanem kérdésekre válaszolnak. Mást mond egy politikai céllal írt levél a diplomáciatörténet kutatójának, aki a tartalmára kíváncsi, és mást a hírtörténésznek, aki arra a kérdésre keresi a választ, hogy mennyi idő alatt érkezett meg a feladótól a címzetthez.

Novák Veronika könyvében bevon ugyan egy pár eddig nem elemzett kéziratot forrást a kutatásba, erőssége azonban nem egyszerűen ebben áll, hanem abban, hogy a Párizsban foglalkozó szaktörténészek által jól ismert forrásoknak tesz fel olyan kérdéseket, amelyeket ennek a korpusznak így még senki sem tett fel: hogyan terjednek az információk egy, a város életét meghatározó, forrponton lévő politikai helyzetben.

Az időszak kiválasztása különösen szerencsés: Franciaországban a 15. század első három-négy évtizedében polgárháború súlyosbítja a százéves háború miatt amúgy is épp eléggé bonyolult viszonyokat. A könyv elején részletes leírást kapunk arról, hogy a király, VI. Károly mentális „távollétei” következtében kialakult politikai vákuumban hogyan vált az ország az uralkodóval egyaránt rokonságban lévő burgundi és armagnac párt gyűlölködésének és harcának a színterévé. Bár a szerző mindent megtesz azért, hogy az olvasó a későbbiekben jól értse, hogy egy adott politikai gyilkosság melyik pártot is erősítette, a helyzet bonyolultságára és a politikai kapcsolatok képlékenységére jellemző, hogy néha vissza kell lapozni ehhez az áttekintéshez, ha nem akarunk belezavarodni, melyik oldalon állnak az angolok, hova húz Párizs városa, melyek az egyetem preferenciái, kinek az érdekeit szolgálja Jeanne d’Arc feltűnése, és nem utolsósorban: mikor, hol áll a trónörökös. Az olvasó mentségére legyen mondva: ebbe néha a kortársak is belezavarodtak, pedig nekik az életük múlt azon, hogy helyes választ adnak-e a fenti kérdésekre, és hogy időben jutnak-e hírekhez. Éppen ez a zavaros helyzet teszi szerencsés kutatási tereppé a helyszínt és a korszakot. Egyrészt majd minden vizsgált területen bőséggel maradtak fenn források (és ahol mégsem, ott éppen ez a hiány válik vizsgálandó kérdéssé): városi krónikák, parlamenti írnokok naplói, követjelentések, peranyagok, rendelet-kikiáltás szövegek, levelek és irodalmi alkotások. Másrészt e források rejtette információk ezer izgalmas részletet tartalmaznak a hírek áramlását illetően: milyen gyorsan, és milyen úton terjednek, ki a feladó, és ki a közönség, mekkora tudatosság feltételezhető

egy (rém)hír terjesztése során, milyen stratégiák állnak a világi vagy az egyházi hatalom rendelkezésére a hallgatóság befolyásolására, és mennyire élnek ezek az intézmények e stratégiák nyújtotta lehetőségekkel. Milyen következményekhez vezet egy-egy megalapozatlan hír terjedése, hogyan elégti ki hírérségét az a szereplő, akihez nem jutnak el az alapvető információk, mit ért a koldus a korszak politikai változásaiból, és így tovább. E kérdésekre adandó válasz változatos eszközökkel nyerhető ki a forrásokból: néha egyszerű szövegelemzéssel, máskor azonban a térhasználat vizsgálatával, a rítusok elemzésével, a történetek konstrukciójának vizsgálatával, vagy a visszaemlékezések felhasználásával.

A könyv szerkezete a hírek kibocsátóinak és terjesztőinek (akik nem mindig azonosak a hírek elsődleges forrásaival) társadalmi és politikai kategóriái alapján szerveződik. A szerző sorra veszi a királyi hatalom, az ezt sokszor képviselő, időnként azonban a maga külön útjait járó városi vezetés, valamint az egyház (és benne a különös politikai hatalommal bíró egyetem) kommunikációs stratégiáit, és megcélzott hallgatóságát. Ezt követően az eddigi szerkezetet szándékosan keresztbe vágó kérdéseket tesz fel: vizsgálja a rémhírek terjedésének útjait az informális kommunikáció terein, és esettanulmányokban elemzi az 1411-es kettős (burgundi és armagnac) propaganda-hadjáratot, a hírszerzés eszközeit, és egy asztrológus perét, amelynek fennmaradt forrásai különösen életszerű képet kínálnak a kor párizsi információ-áramlásáról.

A vizsgált korszak minden jel szerint éppen az az idő, amikor a központi hatalom ráébredt arra, hogy a tájékoztatás és a propaganda eszközeivel miként tudja alattvalóit irányítani, befolyásolni, sőt manipulálni. A központi hatalomnak azonban nem csak tájékoztatnia és kihirdetnie, hanem tájékozódnia is kellett, és mivel a postaszolgálat kiépülésére még néhány évtizedet várni kellett, ennek inkább egyedi eszközei voltak: hírszerzés kémkedéssel, egyedi megbízással rendelkező (gyakran a mozgásban lévő címzett után bolyongó) küldöncök, vagy *ad hoc* követek. Ahogy a szerző bemutatja: bár a királyi *tájékozódás* meglehetősen sok embert foglalkoztatott, az egész rendszernek volt valami eseti és nem professzionális jellege, főként, ha összevetjük a királyi *tájékoztatás*, legfőként a kikiáltás jól szervezett és tudatosan használt intézményrendszerével. Különös módon azonban ez utóbbi műfaj tartalma csak kisebb részben vonatkozott a nagypolitika fejleményeire, a békékre, a támadó angolokra vagy az összeesküvésekre, a központi hatalom az alattvalókat nagyobb részben az új köztisztasági szabályokról, és hasonló jellegű döntéseiről kívánta tájékoztatni. A kikiáltó tevékenységét a lakosság érdeklődése kevésbé befolyásolta. A tájékoztatott hírérségét egyébként sem tartották tiszteletben; Poitiers városa például egy kissé későbbi időszakban átlagosan négyévente kapott egy tájékoztató levelet az uralkodótól. A hivatalos üzenetek inkább az uralkodó és a hatalom érdekeit szolgálták. Sokkal inkább mentek az alattvalók érdeklődésének (ha nem is részletes tájékoztatásának) elébe a nagyszámú ceremóniák, kivégzések, megszegyenítések, uralkodói temetések, közös lovaglások és egyéb rítusok, amelyek meglehetősen tájékoztatósi jelleggel is bírtak az aktuális politika eseményekről.

Bár számos vidéki francia város helyi vezetésének kommunikációjáról maradtak fenn iratok, ez a forrástípus Párizs esetében nem kellően kutatott. Ez alkalmat ad arra, hogy a főváros hatóságainak hírközlő színtereit, eszközeit és szereplőit más – francia és német – városok alapján modellezzük. Másrészt pedig arra a következtetésre vezet, hogy lehet, hogy Párizsnak, mint legfontosabb és megkerülhetetlen politikai tényezőnek talán nem is volt szüksége arra, hogy élénk levelezéssel, és küldöncök által szerezzék be az információkat, mert azok maguktól is eljutottak hozzájuk – így a más városok esetében oly gazdag forrásanyag egy része Párizs esetében talán meg sem született.

Párizs becslések szerinti 200.000 lakosából mintegy 10.000 tartozott valamilyen módon az egyházi rendbe. A klerikusok információkezelési stratégiái tehát külön vizsgálatot igényelnek. Ide tartozott a hatalmas befolyású párizsi püspök, de a látszólag nem is annyira egyházi jellegű párizsi egyetem is, a maga gyakran különutas politikájával, és ide tartoztak a plébániatemplom falai közt prédikáló papok is, akik ugyan nem rendelkeztek jelentős politikai erővel, mégis ők voltak azok, akik együttesen az alattvalók legszélesebb körével álltak kapcsolatban. Az egyháziak, a szó mesterei és a tudomány emberei, meglehetősen tudatában voltak kivételezett szerepüknek az információk terjesztésében, és nem ritkán csempésztek politikai mondanivalót egy mégoly vallásos műfaj, a prédikáció vagy a körmenet keretei közé is.

Az információk kibocsátóinak áttekintése után megnézünk egy jóval kevésbé dokumentált, de a hírek szempontjából nem kevésbé jelentős területet: a kommunikáció informális csatornáit. Különös jelentőséggel bírnak ezen a téren a hírek spontán hordozói és terjesztői, az utazók, a kereskedők, a koldulórendi szerzetesek, a katonák (akik vagy egy nyelvet beszélnek a helyi lakosokkal, vagy – ha éppen angol katonákról van szó – egyáltalán nem), az elfoglalt városok menekültjei, az egyetemi peregrinusok, a kényszerűségből vándorló bűnözők, és a koldusok, azaz a hatalom által olykor nem is látott marginális elemek. Ez a fajta információ-áramlás – a korszak utazási sebességéből fakadóan – persze kijelöl egy közelebbi, 30 kilométeres, beágyazottabb, valamint egy távolabbi, 50–60 kilométeres, esetlegesebb kört mint potenciális információforrást, amihez csatlakozik egy egészen távoli, akár a Szentföldre vagy Lengyelorszáig nyúló, egészen esetleges és bizonytalan hírforrás. Történetek, legendák, csodás eseményekről szóló hírek, és persze hadi és politikai tudósítások mindenünnen érkeztek, és olykor a közeli források sem eredményeztek megbízható információt. Tanúság erre a számos rémhír, amelynek forrása inkább valamilyen félelem és fenyegettség-érzet volt, mint a valóság; ez azonban nem zárja ki, hogy hatására egészen drasztikus események, akár gyilkosságok következzenek be. Az informális híráramlás vizsgálatának különösen izgalmas fejezete, amikor a szerző egy sokak által örökre elvesztettnek hitt témát, a kocsmái beszélgetések tartalmát igyekszik rekonstruálni a fennmaradt források alapján.

Végül néhány fejezet arra vállalkozik, hogy az eddigieket mintegy integrálva, konkrét események kapcsán mutassa be a fenti mechanizmusok összjátékát. Ilyen

az 1407-ben történt gyilkosság 1411-i utóélete, amely az armagnac–burgundi konfliktus első összecsapása az információs térben. Ennek a propaganda-hadjáratnak megvoltak a maga hivatalos – levél alapú – csatornái csakúgy, mint az informálisak. Egyik párt sem ment a szomszédba, hogy egy kis szóbeszédet, rémhírt terjesszen a másik rovására, aminek persze rögtön megett a válaszreakciója; az ellenséges szóbeszéd korlátozására és hatástalanítására tett intézkedések Párizs városában.

Az utolsó fejezet a francia társadalom különféle csoportjainak információs ellátottságát, információhoz jutási stratégiáit vizsgálja. A hírek nem egyszerűen felülről lefelé áramoltak, ahogy a hatalom szeretne volna, a társadalom alsóbb rétegei igénytel léptek fel, és ezen igényüket kielégítették autonóm forrásaikból, akár kaptak hírt az ellenőrzött csatornákon, akár nem. Ezek a források nagyban függtek attól, hogy ki milyen helyet foglalt el a társadalmi hierarchiában, hogy ki tudott olvasni, vagy hogy ki volt nő. A megszerzett információ persze nem feltétlenül egyezett tartalmában a döntésben részt vevők által elfogadottakkal, és igaz sem mindig volt. A parlamenti írnokok helyzete különös volt: hivatásukból fakadóan egészen közel voltak a tűzhöz, a politikai híreket első kézből kapták, ugyanakkor nem voltak döntéshozók, a társadalom középső rétegeit képviselték. Az asztrológus Jean de Fusoris perének fennmaradt dokumentációja pedig arra világít rá, hogy az ártatlan információszerzés és fontoskodás, valamint a halálbüntetéssel járó kémkedés nem is álltak olyan messze egymástól. E peranyag, ahogy lenni szokott, igen bőbeszédű forrása a mindennapok történetének, jelen esetben a kommunikáció szándékaira, lehetőségeire vonatkozó kérdéseknek. Végül pedig külön vizsgálat illeti a társadalom peremén élők (koldusok, alkalmi munkások, tolvajok, menekülő gyilkosok) érdeklődését, és információ-forrásait, azokét az embereket, akik gyakran azt sem tudták, ki a király, de akik ugyanakkor meglehetősen élénk híráramlás és pletykálgodás fókuszában éltek dinamikus életüket.

Az eddigiek alapján nem meglepő a szerző következtése, hogy a társadalom teljes palettáját vizsgálva információszerzési és -terjesztési stratégiák meglehetősen gazdagságával szembesülünk. Ez az áramlás pedig a legkevésbé sem volt egyirányú, kizárólag felülről lefelé terjedő. Ugyanakkor a korszak tapasztalatai részben abba az irányba hatottak, hogy a hatalom felismerje a tájékoztatásban rejlő kontrolláló és manipulációs (más szóval politikai) lehetőségeket, és a következő uralkodó generációk fokozottan éltek is ezzel a lehetőséggel, miközben, a nyomtatással együtt járó információs forradalom a befogadók lehetőségeit is robbanásszerűen gazdagította.

A könyv erényeként kiemelném, hogy figyelembe vesz egy számos szakmunka által elhanyagolt tényezőt: az olvasó érdeklődését. A szöveg kifejezetten érdekes elemeket tartalmaz a nem a korszakkal foglalkozók számára is, az olvasó mintegy részévé válik az eseményeknek, képes behelyezkedni a történelmi kontextusba, segítséget kap, hogy elképzelhesse, hogyan nézett ki egy késő középkori nyugat-európai polgár környezete. A 15. század Párizsának leírása (50–62.), amelyből megtudjuk, hány kapuja *nem* volt éppen befalazva a városnak a konfliktusok idején, hol voltak a stratégiaileg fontos kikiáltási és gyülekezési pontok,

vagy az akasztófák, és egyáltalán, hogyan néztek ki azok a 15. századi, utcánév nélküli utcák, amelyek utódjai ma is sokszor középkori vonalukon haladnak – mindez különösen érdekes része a könyvnek egy olyan olvasó számára, aki nem csak a nagypolitika eseményeire, hanem a kor mindennapi életére is kíváncsi. Jó lett volna azonban, ha az izgalmas leírást egy kicsit jobb minőségű és nagyobb felbontású térkép szemlélteti a kötet végén, mint a mostani, kissé mondvacsinált ábra Párizs utcáiról. Ezen az egy kritikai megjegyzésen kívül azonban úgy gondolom, a könyvnek be kell vonulnia a történész képzés tananyagába, de ugyanakkor laikus olvasók szórakozását is jól szolgálja.

Láng Benedek